

КЛЮЧОВІ ФАКТОРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

KEY FACTORS OF ENSURING THE COMPETITIVENESS OF THE DEFENSE INDUSTRY OF UKRAINE

Стаття присвячена дослідженню факторів забезпечення конкурентоспроможності оборонно-промислового комплексу України з урахуванням галузевої специфіки. Висвітлено теоретичні аспекти та основні принципів формування факторів конкурентоспроможності. Виокремлено наступні фактори формування конкурентоспроможності підприємств на ринку озброєння: економічні, військово-політичні, технологічно-інноваційні, інфраструктурно-ресурсні, управлінські. Охарактеризовано вплив чинників на формування конкурентоспроможності українських підприємств на ринку озброєння. Виявлено, що важливою особливістю ринкового середовища галузі є державна монополія на експорт зброї, здійснювана через жорстку президентську вертикаль управління військово-технічним співробітництвом. Також виявлено, що технологічне забезпечення виробництва на переважній більшості вітчизняних підприємств є застарілим, практично відсутнє фінансування нових розробок, а інновації спрямовані зазвичай на підтримку застарілої техніки на задовільному рівні, консервуючи таким чином технологічну відсталість. Вказано основні проблемні аспекти забезпечення конкурентоспроможності ОПК. Запропоновано напрямки подальшого дослідження в обраній сфері. Проведено аналіз особливостей ринкового середовища світового ринку озброєнь та продукції подвійного призначення. Виявлено, що ринок озброєння та продукції подвійного призначення має власні специфічні властивості і суттєво відрізняється від інших ринків цивільної продукції, зокрема: з точки зору організації діяльності, ринок озброєння відображає складну систему зв'язків та взаємовідносин між виробниками, посередниками, споживачами озброєння та органами державного регулювання; з точки зору об'єму ринок озброєння представляється як сукупний обсяг реалізації продукції у певний період часу, при цьому фактичний обсяг ринку озброєння відображається сукупним обсягом угод, а потенційний обсяг ринку озброєння представляється величиною бюджетних витрат на озброєння, заявлених у національних бюджетах окремих країн.

Ключові слова: конкурентоспроможність, ринок озброєння, зброя, оборонно-промисловий комплекс, світовий ринок.

The paper is devoted to the study of factors of ensuring the competitiveness of the defense-industrial complex of Ukraine, taking into account the specifics of the industry. Theoretical aspects and basic principles of formation of competitiveness factors are highlighted. The following factors of formation of competitiveness of the enterprises in the armament market are allocated: economic, military-political, technological-innovative, infrastructural-resource, administrative. The influence of the above factors on the formation of the competitiveness of Ukrainian enterprises in the arms market is characterized. It was revealed that an important feature of the market environment of the industry is the state monopoly on arms exports, performed through a rigid presidential vertical of military-technical cooperation management. It was also found that the technological support of production at the vast majority of domestic enterprises is obsolete, there is almost no funding for new developments, and innovations are usually aimed at maintaining obsolete equipment at a satisfactory level, thus preserving technological lag. The main problematic aspects of ensuring the

competitiveness of the defense industry are indicated. The directions of further research in the chosen sphere are offered. The analysis of the peculiarities of the market environment of the world market of armaments and dual-use products is carried out. It was found that the market of armaments and dual-use products has its own specific properties and differs significantly from other markets of civilian products, in particular: in terms of organization of activities, the arms market reflects a complex system of relations between producers, intermediaries, consumers and public authorities regulation; in terms of volume, the arms market is represented as the total volume of sales in a given period of time, with the actual volume of the arms market reflected in the total volume of transactions, and the potential volume of the arms market is the value of budget expenditures declared in national budgets.

Keywords: competitiveness, arms market, weapons, defense industry, world market.

Вступ. Конкуентоспроможність галузі є динамічною характеристикою, яка формується під впливом великої кількості факторів середовища функціонування. Вчасна оцінка та ідентифікація впливу цих факторів на діяльність підприємств галузі, гнучка і вчасна реакція на такий вплив забезпечує передумови для формування високого рівня конкурентоспроможності всієї галузі.

Ринок озброєння та продукції подвійного призначення має власні специфічні властивості і суттєво відрізняється від інших ринків цивільної продукції. Зокрема, з точки зору організації діяльності, ринок озброєння відображає складну систему зв'язків та взаємовідносин між виробниками, посередниками, споживачами озброєння та органами державного регулювання. З точки зору об'єму ринок озброєння представляється як сукупний обсяг реалізації продукції у певний період часу. При цьому фактичний обсяг ринку озброєння відображається сукупним обсягом угод. Потенційний обсяг ринку озброєння представляється величиною бюджетних витрат на озброєння, заявлених у національних бюджетах окремих країн. Враховуючи таку специфіку чинники формування конкурентоспроможності оборонно-промислового комплексу значно відрізняється від притаманних традиційним товарним ринкам, що й вимагає їх ідентифікації та систематизації.

У проаналізованих літературних джерелах такі автори як Антонюк Л. Л. [3], Должанський І. З., Загорна Т. О. [4], Кузьмін О. Є., Горбаль Н. І. [5] подають чинники формування конкурентоспроможності в узагальненому вигляді, без врахування специфіки різних ринків, в тому числі і ринку озброєння, що й зумовлює актуальність дослідження та необхідність виокремлення ключових факторів формування конкурентоспроможності оборонно-промислового комплексу.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення ключових факторів забезпечення конкурентоспроможності оборонно-промислового комплексу України, визначити їх особливості та перспективні напрями для удосконалення конкурентоспроможності даної галузі.

Методологія. У ході дослідження було використано загальнонаукові методи аналізу та синтезу, статистичний аналіз.

Результати дослідження. Основними специфічними властивостями ринку озброєння є:

- обмежена кількість країн-експортерів, що ведуть між собою жорстку конкурентну боротьбу;
- здійснення торгівлі озброєнням на засадах міждержавних угод, оскільки торгівля озброєнням належить до державних монополій;

– довгострокова прив'язка країн-покупців озброєння не лише до постачальника продукції, але й до каналів постачання післяпродажного супроводу продукції;

– комплексність постачання різноманітних бойових засобів і систем їх забезпечення залежно від масштабів військових формувань різних рівнів ієрархії;

– тісний взаємозв'язок між політичними, економічними, військово-стратегічними та іншими інтересами при визначенні партнерів у сфері озброєння на світовому ринку [1, 2].

Враховавши вищенаведені властивості та базуючись на існуючих загальних класифікаціях факторів формування конкурентоспроможності у сфері ОПК можна виокремити наступні фактори: економічні, військово-політичні, технологічно-інноваційні, інфраструктурно-ресурсні, управлінські (рис. 1). На рисунку 1 розглянуто зміст та характеристику кожної групи факторів.

Рисунок 1 – Фактори формування конкурентоспроможності ОПК

Джерело: розроблено авторами на основі [2, 3, 4]

Економічні фактори відображають ринкову кон'юнктуру у світі та всередині країні, а також фінансову спроможність, як на державному рівні так і на рівні підприємств виготовляти, продавати та купувати продукцію ОПК. У першу чергу йдеться про рівень бюджетних витрат, які спрямовані на виготовлення різноманітних видів озброєнь, а також про військові бюджети країн. За даними Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру (SIPRI) за період з 2000 року загальносвітові військові витрати зросли на 72%, а військовий експорт/імпорт на 40% детальніше ці показники наведено у таблиці.

До групи економічних факторів належать також показники фінансових результатів підприємств галузі, такі як платоспроможність і незалежність підприємств оборонно-промислового комплексу, показники їх інвестиційної

діяльності, адже саме фінансові можливості підприємств створюють умови для проведення дослідних робіт, технологічних модернізацій, розробки нових видів продукції, виведення їх на ринок, як внутрішній так і зовнішній.

Таблиця – Загальносвітові військові витрати, військовий експорт імпорт за період 2014-2019 рр., млн дол. США (систематизовано авторами на основі [6])

Показник	2000 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Загальносвітові військові витрати, млн. дол. США	1114000	1766000	1779000	1800000	1849000	1914000
Військовий експорт / імпорт, млн. дол. США	19337	28605	31267	31544	27165	27194

Військово-політичні фактори на ринку озброєння є одними з ключових, оскільки продаж озброєння дуже часто використовується країнами-експортерами в якості інструменту прямого впливу на розвиток військово-політичної ситуації в різних регіонах світу та впливу на зовнішньополітичний курс окремих країн-імпортерів.

Окрім того військові чинники є ключовими у формуванні конкурентоспроможності на внутрішньому ринку. Насамперед йдеться про військову доктрину країни, адже виробництво озброєння в першу чергу спрямоване на задоволення внутрішніх потреб.

З військово-стратегічної точки зору торгівля озброєнням є складовою частиною комплексу заходів, націлених на підвищення рівня військового потенціалу як власних збройних сил, так і збройних сил дружніх держав за рахунок постачання сучасних зразків озброєння. Розширення структури експорту продукції ОПК вирішує, як економічне завдання отримання прибутку, так і політичне завдання нарощення впливу у інших країнах.

Окрім того особливої уваги вартує той факт, що на ринку озброєння сформувалися певні традиції у сфері військово-технічного співробітництва. Так, країни-імпортери протягом десятків років імпортують озброєння у підприємств певної країни у рамках укладених міждержавних угод, під цю зброю формується військово-професійна інфраструктура, а саме здійснюється підготовка особового складу саме під впливом технічних особливостей імпортованої продукції.

Слід зауважити, що на ринку озброєння сформувалися деякі культурно-етичні традиції, спрямовані на заборону торгівлі озброєнням з терористичними організаціями, нелегітимними та невизнаними режимами, та з країнами, на які поширюються міжнародні санкції.

Також, значну роль у сфері міжнародного військово-технічного співробітництва відіграють різноманітні міжурядові організації, такі як Рада Безпеки ООН, Конференція з роззброєння, Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ), Рада Європи та інші організації.

Також слід виокремити події в межах миротворчих операцій, а саме кількість міжнародних миротворчих операцій, що тривали у 2018 р. – 60 – була найменшою з 2013 р. Чисельність персоналу міжнародних миротворчих операцій у 2018 р. теж не дуже змінилась, зменшившись на 0,8%, до 144 791 на кінець року. Це був третій рік поспіль, коли чисельність розгорнутого персоналу падала. Хоча в останні роки спостерігається повільна низхідна тенденція, особливо в чисельності розгорнутого персоналу, ця тенденція, схоже,

стабілізувалась у 2018 р. [7]. Закономірно, що виконання миротворчих місій викликає зростання попиту на озброєння у світі.

Технологічно-інноваційні фактори також відіграють дуже важливу роль у забезпеченні конкурентоспроможності ОПК, вони охоплюють:

- наявність сучасних технологій виробництва, модернізації та удосконалення озброєння;
- відповідність виробничих фондів вимогам науково-технічного прогресу;
- розроблення інноваційних технологій у цій сфері тощо.

На сьогодні варто констатувати, що технологічне забезпечення виробництва на переважній більшості вітчизняних підприємств є застарілим, практично відсутнє фінансування нових розробок, а інновації спрямовані зазвичай на підтримку застарілої техніки на задовільному рівні, консервуючи таким чином технологічну відсталість.

Важко переоцінити вплив рівня інноваційності продукції на забезпечення конкурентоспроможності на ринку озброєння, адже від параметрів, унікальності, відповідності цієї продукції вимогам ринку залежать позиції підприємств на внутрішньому і зовнішньому ринках. До таких факторів належать:

- унікальність параметрів озброєння;
- відповідність асортименту та номенклатури озброєння вимогам ринку;
- високий рівень інноваційності й технологічності озброєння тощо [2].

Управлінські фактори формування конкурентоспроможності вітчизняного оборонної галузі охоплюють насамперед систему управління ОПК та ВТС на загальнодержавному рівні.

Відповідно до Указу Президента України «Про заходи щодо підвищення ефективності діяльності оборонно-промислового комплексу України» від 28.12.2010 №1245 [9], Постанови Кабінету Міністрів України «Про утворення Державного концерну «Укроборонпром» від 29.12.2010 №1221 [10] для підвищення ефективності функціонування галузі загалом та підприємств, які розробляють, виготовляють, реалізують, ремонтують, модернізують та утилізують озброєння, військову й спеціальну техніку, створено Державний концерн «Укроборонпром», який об'єднав у складну вертикально інтегровану систему більше 100 державних підприємств військово-промислового комплексу.

Зокрема, у державний концерн «Укроборонпром» входять Державна компанія з експорту та імпорту продукції і послуг військового й спеціального призначення «Укрспецекспорт», а також 6 її дочірніх підприємств.

Важливою особливістю ринкового середовища галузі є державна монополія на експорт зброї, здійснювана через жорстку президентську вертикаль управління військово-технічним співробітництвом.

Інфраструктурно-ресурсні фактори формування конкурентоспроможності ОПК демонструють доступ до якісних та недорогих матеріальних, енергетичних, трудових, фінансових, інформаційних та інших ресурсів. Найбільш значною проблемою для вітчизняних підприємств оборонної галузі є неналежне фінансування, адже в цьому аспекті державні підприємства майже повністю залежать від фінансування Міністерства оборони України.

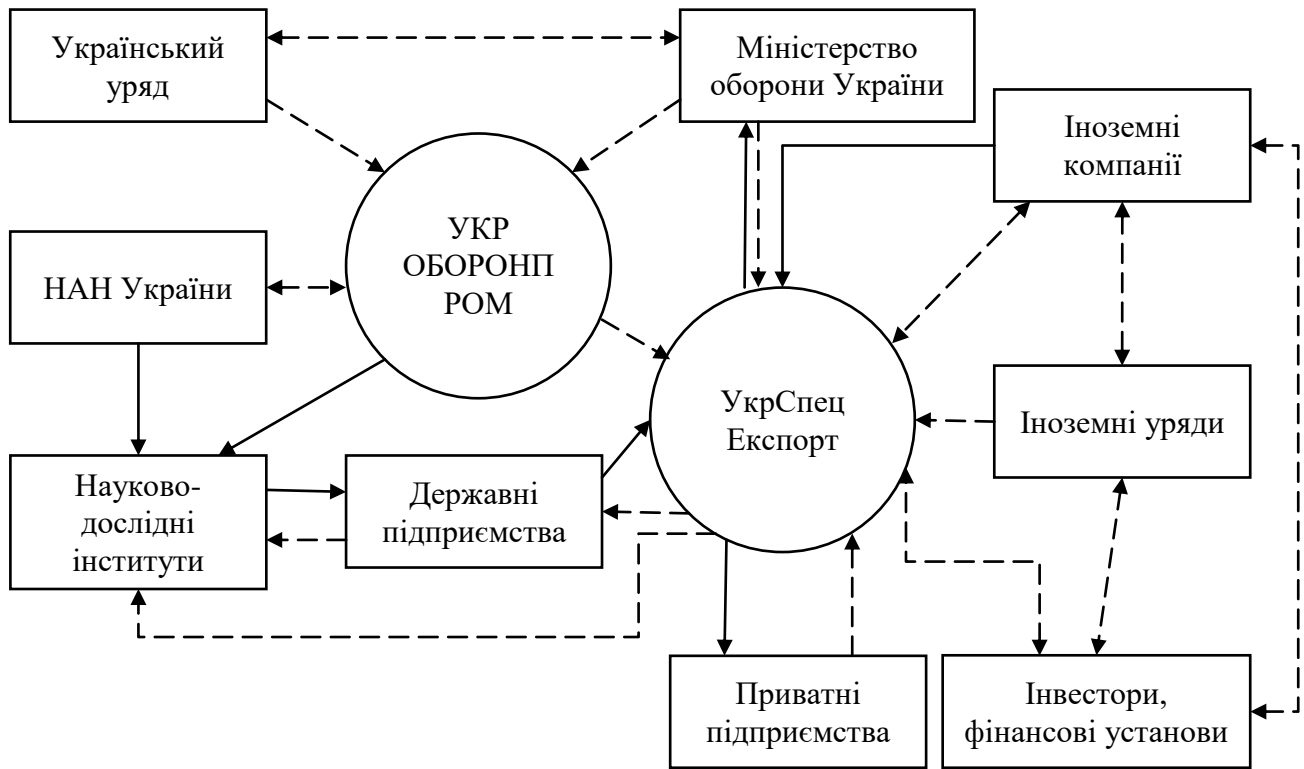

Рисунок 2 – Схема взаємодії суб'єктів ДК «УкрОборонПром» з урядовими організаціями України та інших країн

Джерело: [8]

Таким чином, підприємства не лише не в змозі профінансувати власне техніко-технологічне переозброєння, але й доволі часто складається ситуація коли підприємства не мають коштів для забезпечення поточної виробничо-господарської діяльності. Одним із напрямів подолання цієї проблеми є забезпечення співпраці з закордонними покупцями на основі використання авансових платежів, що забезпечить виробничо-господарську діяльність оборотним капіталом.

Якщо говорити про інвестиційні ресурси, то тут підприємства вітчизняної оборонної галузі повністю залежать від державного фінансування.

Розглядаючи інфраструктурне забезпечення конкурентоспроможності оборонної галузі слід досліджувати якість і доступність транспортних, страхових, ремонтних, супровідних, навчальних, інформаційних, виставкових послуг, які супроводжують купівлю-продаж озброєння на ринку. Відповідно до усталеної практики, яка склалася на ринку озброєння, країни-експортери озброєння забезпечують також його обслуговування, постачання запасних частин, комплектування, здійснюють навчання щодо використання озброєння та його модернізації, ремонту тощо.

Висновки. В даній статті розглянуто, систематизовано й охарактеризовано фактори формування конкурентоспроможності ОПК України, до яких зараховано економічні, військово-політичні, технологічно-інноваційні, інфраструктурно-ресурсні та управлінські. Розкрито вплив вищевказаних груп чинників на галузь оборонної промисловості.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в роботі проведено конкретизацію загальних факторів конкурентоспроможності з урахуванням специфіки конкретної галузі – ОПК України.

Подальші дослідження за вказаною тематикою можуть бути спрямовані на подальше дослідження галузевої специфіки факторів конкурентоспроможності, а також на формування механізму підвищення конкурентоспроможності вітчизняної оборонної промисловості на світовому ринку озброєння. Результати дослідження можуть бути використані підприємствами оборонно-промислового комплексу для підвищення рівня міжнародної конкурентоспроможності.

Література:

1. Єрін Л. Д. Світовий ринок озброєнь: динаміка і географічна структура. *«Порівняльні статистичні дослідження розвитку соціально-економічних систем»*: Матеріали XV міжнародної науково-практичної конференції з нагоди дня працівників статистики. К.: Інформаційно-аналітичне агентство, 2017. С. 115-117.
2. Матюшенко І. Ю. Світовий ринок озброєнь : перспективи для України. *Проблеми економіки*. 2011. №1. С. 32-40.
3. Антонюк Л. Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації. К.: КНЕУ, 2004. 275 с.
4. Должанський І. З., Загорна Т. О. Конкурентоспроможність підприємства: Навч. посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 384 с.
5. Кузьмін О. Є., Горбаль Н. І. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства: Підручник. Львів: Компакт-ЛВ, 2005. 304 с.
6. Global Military Spendings. Stockholm International Peace Research Institute. URL: <https://www.sipri.org>.
7. СІПРІ 2019: Щорічник: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека: Пер. з англ. / Стокгольм. міжнар. ін-т дослідження миру; Укр. центр екон. і політ. Досліджень ім. О. Разумкова; Редкол. укр. вид.: О. Мельник (керівник проекту) та ін. – К.: Заповіт, 2020. – 608 с. ISBN 978-966-2050-09-7.
8. Державний концерн "Укроборонпром". URL: <https://ukroboronprom.com.ua/uk/>
9. Про заходи щодо підвищення ефективності діяльності оборонно-промислового комплексу України: Указ Президента України від 28.12.2010 №1245 URL: zakon1.rada.gov.ua.
10. Про утворення Державного концерну «Укроборонпром»: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2010 №1221. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.